

A földgázpiaci liberalizáció és a távfűtés

Kádárné Horváth Ágnes¹

Napjainkban világszinten jelentős mértékű és növekvő a primer energiafelhasználás, ugyanakkor az energiaforrások szűkösen állnak rendelkezésre. Emiatt, valamint az egyre emelkedő energiaárak hatására a világ figyelme az energiapolitika felé fordult. Az energia-kérdés mind a politika, a gazdaság, mind a társadalom oldaláról jelentős megoldandó feladatokat generál. Egy ország hatalma, gazdasági ereje, de kiszolgáltatottsága is függ a rendelkezésre álló energiaforrásoktól.

Egy másik jelentős tendencia a világban zajló globalizációs, valamint liberalizációs folyamatok felerősödése a gazdaság szinte minden területén. Sok vitát váltott ki szakmai körökben a közszolgáltatások privatizációjának, liberalizációjának kérdésköre. Az elmúlt években tanúi lehettünk többek között az energiapiac (a villamosenergia-piac valamint a földgázpiac) fokozatos átalakításának, megnyitásának.

E két különösen fontos témát a távhőszolgáltatás szempontjából vizsgálom és kapcsolom össze. Abból indulok ki, hogy az energiahordozók ára, rendelkezésre állása általában véve meghatározó a nagy energia felhasználó iparágak, így többek között a távhőszolgáltatás versenyképessége szempontjából is. A távfűtés energiabázisában jelentős arányt tesz ki a földgáz felhasználása, ezért a cikk elsősorban a földgázpiaci liberalizációt, valamint annak a távhőszolgáltatásra gyakorolt hatásait vizsgálja.

Kulcsszavak: távhőszolgáltatás, földgázpiac, liberalizáció

1. A távfűtés energiabázisa

A távfűtés egyik sajátossága, hogy lényegében bármilyen energiahordozó elégetésével képes hőt előállítani, és azt a fogyasztókhöz eljuttatni. Ennél fogva a távfűtés által (elvileg) csökkenthető az egyes energiahordozóktól való függőség, amennyiben a technológia alkalmas a tüzelési mód átállítására. Érdekes kérdés annak vizsgálata, hogy hogyan alakul a *hőtermelés energiabázisa, a felhasznált energiahordozók szerkezete* az egyes országokban. Európában a hőtermeléshez felhasznált energiahordozók közül a legnagyobb arányt a szén (40 százalék) teszi ki, ezt követi a földgáz (34 százalék) felhasználása. A megújuló energiahordozók (pl. biomassa, geotermikus energia, napenergia) valamint az ipari hulladékhő hasznosítása együttesen mintegy 21 százalékot képvisel (1. táblázat).

¹ Kádárné Horváth Ágnes, adjunktus, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Intézet (Miskolc).

1. táblázat A távfűtés energiabázisa

	Szén	Földgáz	Olaj	Megújulók	Hulladék	Egyéb
EU 2005	40	34	5	10	3	8
Magyarország 2005	9,2	82,8	1,4		6,6	
Magyarország 2007	10,8	78,3	0,5		10,4	

Forrás: EuroHeat&Power (2007)

Megjegyzés: Az EU 2005 adatai a hőtermeléshez felhasznált energiahordozók aránya Európában (A felmérésben részt vett összes ország súlyozott értéke). A 2007. évi magyarországi adatok: a Magyar Energetikai Hivatal adatai

A felhasznált energiahordozók fajtája *eltérő struktúrát* mutat az egyes országokban. Érdemes kiemelni Izlandot, ahol a távfűtéshez felhasznált tüzelőanyag 97 százalékát a megújuló erőforrások és a geotermikus energia teszik ki. Az EU15-ben Ausztriában, Dániában, Finnországban, Svédországban a megújuló erőforrások felhasználása meghaladja a 10 százalékot. Több országban a földgáz felhasználása dominál a távhőszolgáltatásban, mint például Ausztriában, Olaszországban, Hollandiában, Litvániában, Horvátországban, Lettországon és hazánkban is. Ugyanez igaz például Koreában, Oroszországban és Ukrajnában. Csehországban, Lengyelországban és Szlovéniában a szén felhasználása a legnagyobb arányú, de jelentős a szénfelhasználás Romániában és Szlovákiában is.

Magyarországon a távhő előállításához legnagyobb arányban a földgázt használják fel energiahordozóként. A Magyar Energetikai Hivatal adatai szerint a hőtermeléshez *felhasznált energiahordozók szerkezete* hazánkban az évek folyamán *átalakult*. Már a rendszerváltáskor is a földgáz felhasználása dominált (58,9 százalék), 2005-re ennek aránya elérte a 82,8 százalékot. 2007-re némi csökkenés mutatkozott 2005-höz képest, de így is jelentős, 78,27 százalékos arányt képviselt a földgáz a felhasznált energiahordozók között. A Magyar Energetikai Hivatal 2007. évi adatai szerint Magyarország 92 távhővel ellátott településén működő távhőszolgáltató vállalatok közül 64 vállalat (69,6 százalék) tisztán földgázbázison állítja elő (vagy szerzi be) a hőt. További 10 vállalatnál a földgáz energiahordozó aránya meghaladja a 92 százalékot (zömében a 96 százalékot). Összességében ez a két csoport lefedi a távfűtött lakások 82,4 százalékát. 19 település esetén (20,7 százalék) volt 90 százalék alatt a földgáz aránya.

Korábban a távhőszolgáltatás különböző ágazatok, például a bányászat, a kohászat, a vegyipar hulladékhőjének hasznosítására alapult. Később a bányászat és a kohászat tönkrement, s új hőforrások keresése kezdődött. A technológiák kialakításakor a legfontosabb cél a lehető legalacsonyabb beruházási költség volt, így terjedtek el a tisztán primer-energetikai alapon működő fűtőművek. A *földgáz irányába való eltolódás* egyik oka az volt, hogy az olajtüzelés a környezetvédelmi negatív hatásai mellett szállítási és tárolási problémákat okozott, a széntüzelésű erőműveket környezetvédelmi szempontok miatt nemkívánatosnak tartották. Tüzeléstechnikai

előnyei miatt egyre szélesebb körben terjedt el a földgáz felhasználása tüzelőanyagként. Ehhez hozzájárult az is, hogy az orosz földgázt rendkívül alacsony áron és korlátlan mennyiségben kapta az ország a rendszerváltás előtti időszakban. A földgáz felhasználásának aránya a rendszerváltás utáni időszakban még tovább nőtt. Napjainkban a kapcsolt energiatermelés távhőszolgáltatásban leginkább elterjedt technológiái, a gázmotorok, valamint az új kombinált ciklusú erőművek szintén földgáz felhasználására épülnek (szénbázisú erőmű esetén a szén elégetésével közvetlenül nem lehet turbinát meghajtani, így a gáz/gőz körfolyamat kombinált ciklusa nem jöhet létre²). Mára azonban világossá vált, hogy az egyik legdrágább energiahordozó a földgáz, s a tisztán, vagy dominánsan földgázbázison működtetett távhőrendszerek rendkívül drágán tudják előállítani, illetve beszerezni a távhőt.

Látható tehát, hogy hazánkban a távhő előállítása során túlnyomórészt a földgáz felhasználása a jellemző, ezért a távhő árak vizsgálatakor figyelembe kell venni ezen energiahordozó árának alakulását, *a földgáz árában bekövetkező folyamatos áremelkedési tendenciát*, de ugyanilyen fontos *a lakossági és nem lakossági nagyfogyasztók gázáraiban* tapasztalható visszasságból eredő negatív hatások számbavétele is. A földgáz piacon nemrégiben lezajlott *liberalizáció* lehetőségeket rejthet magában a távhőár alakulása szempontjából.

2. Európa földgázfüggőségének alakulása

Mind az EU, mind Magyarország tekintetében elmondható, hogy jelentős az *import földgáztól való függőség*. Ennek súlyosságát egész Európa érezhette a 2009 januárjában kiéleződő orosz-ukrán konfliktushelyzet miatti gázellátási problémák következtében. Az EU 27 tagállama gázszükségleteinek nem egészen 40 százalékát fedezi saját forrásból (nagy részt az Egyesült Királyság és Hollandia kitermelése révén). Az EU legfontosabb külső szállítója Oroszország, Norvégia és Algéria. Magyar 2007-es tanulmánya alapján a földgáz-függőség a prognózisok szerint jelentősen emelkedni fog, a jelenlegi 61 százalék körüli értékről 2030-ra már várhatóan meghaladja majd a 81 százalékot.

Az importfüggőség alakításában *a távfűtés kettős vetületben* is megjelenik. A távhő előállításához felhasznált energiahordozók között a földgáz mintegy 78 százalékot képvisel, ezért a távhőszolgáltatási tevékenység tovább növeli a földgáz függőséget. Másrészt viszont azáltal, hogy szinte bármilyen energiaforrásból származó hőt képes biztonságosan eljuttatni a fogyasztókhoz, így lehetőséget teremt a földgáz al-

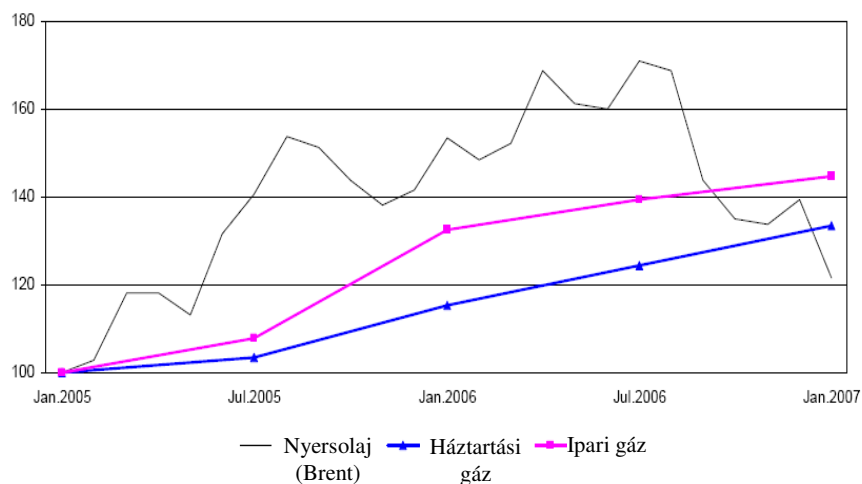
² Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni a szénerőművek hatásfokának növelésére irányuló kutatási munkák (így például a német és amerikai kooperációban folyó kutatások) jelentőségét. „A vizsgálatok a magas fűtőértékű szénfajták zárt térben történő elgázosításával kapcsolatosak és arra irányulnak, hogy nagy nyomás és hőmérséklet mellett (1300-1500°C) váljék lehetővé a gázturbinás villamosenergia-termelés. A kutatások fő célja, hogy a jelenlegi 32-35 százalék átlagos termikus hatásfokkal szemben 46-60 százalékos hatásfok legyen elérhető. Másrészt célkitűzés az is, hogy a keletkező szén-dioxidot földalatti üregekbe nyomják vissza.” (Horn 2004, 26. o.)

ternatív energiahordozók általi (részbeni) kiváltására, valamint a távfűtésben elterjedt kapcsolt hő és villamosenergia-termelés révén primerenergia-megtakarítás érhető el (ezen belül jó esetben földgáz-megtakarítás).

3. A földgáz világpiaci árának alakulása

A földgáz- világpiaci ára a kőolaj világpiaci árához kötött. A dollár-elszámolású hosszú távú import szállítási szerződésekben a földgáz árát az 1 százalékos kéntartalmú fűtőolaj és a 0,2 százalékos kéntartalmú gázolaj súlyozott átlagárából képezik. Az ár meghatározása *képlet alapján* történik, melyet *Gazprom formulának* is szoktak nevezni, mert a Gazprom európai vásárlói e képlet alapján meghatározott import áron kapják a földgázt. (De Magyarországon a Ruhrgas és a Gaz de France cégek is ezzel az árképlettel számolnak.). A képlet összetevőit részletesen tartalmazza Szilágyi (2008) cikke. Az alkalmazott képletben szereplő tüzelőanyagok világpiaci árának mozgása az import földgáz árformulában időbeni késleltetéssel (mintegy 9 hónap) jelenik meg. A kilenchrónapos átlagolás miatt előfordulhat, hogy a gázolaj és fűtőolaj árának csökkenése ellenére még mindig növekszik az import földgáz ára (Szilágyi 2008).

1. ábra A földgáz árának alakulása az EU-27 országaiban a kőolaj árához képest 2005 és 2007 között (2005=100%)

Forrás: Goerten–Clement (2007)

Az 1. ábrán látható, hogy a kőolaj árának hektikus változásai maguk után vonták a földgázárak folyamatos emelkedését az EU-ban. Az is látható, hogy az ipari

felhasználók számára a földgáz ára nagyobb mértékben nőtt, mint a lakossági földgázárak.

A *drasztikus áremelkedési tendenciát* mutatja az is, hogy 1997 évben az európai határparitásos földgázárak 100 USD/ ezer m³ körül voltak, 2008-ban pedig a földgáz ezer köbméterenkénti ára már elérte az 534 dolláros szintet is. A jelenleg is tartó gazdasági világválság hatása révén a kőolaj hordónkénti ára zuhant – ennek folyományaként a szakértők azt valószínűsítik, hogy 2009-től olcsóbbá válik az orosz gáz. Ugyanakkor az árcsökkenés nem azonnal fog jelentkezni, hiszen a kőolaj áralakulását 9 hónapos csúszással követi a gáz ára. Ez a földgázár csökkenés maga után kellene, hogy vonja a távhő, a villamos energia és a vegyipari termékek árának mérséklődését is (Lengyel 2008). Azonban az, hogy valóban bekövetkezik-e csökkenés a távhő, a villamos energia, valamint a vegyipari termékek árában, az sok tényező függvénye, de leginkább a forint-dollár árfolyam alakulása befolyásolja.

4. A közszolgáltatások liberalizációja

A közszolgáltatások ellátásával kapcsolatban megoszlik a szakértők véleménye. A kilencvenes évek végétől kezdve egyre *több különböző álláspont* látott napvilágot. Egyes szakértői körökben egyre erősödött a *közszolgáltatások liberalizálásának*, s ennek kapcsán *privatizálásának követelése* a kialakuló versenyhelyzet jótékony hatását hangsúlyozva³. A különböző óriáscégek és nemzetközi intézmények a közszolgáltatások magánosításában érdekeltek, s egyre nagyobb nyomást gyakorolnak a nemzeti kormányokra, hogy piacosítsák közszolgáltatásaikat. A privatizáció pártolói azzal érvelnek, hogy a *verseny* kikényszerítené a hatékonyságnövekedést az adott közszolgáltatás terén, ezáltal lehetővé válna a költségek, s ezáltal a szolgáltatás árának csökkentése is.

Másik oldalról pedig továbbra is tartja magát az a nézet, hogy a közszolgáltatások ellátása, jellegénél fogva állami feladat, *piacosításuk visszafordíthatatlan folyamat*, s veszélyezteti a közszolgáltatások fenntarthatóságát. Ezért nem működtethetők pusztán piaci alapon, rövidtávú profitlogika mentén. Óvatosságra intenek azok a szakértők, akik rávilágítanak arra, hogy a magántőke bevonása esetén megjelenik a profitérdekeltség, s ez tovább drágíthatja a szolgáltatást. Különösen igaz ez a természetes monopólium állapotában lévő hálózatos rendszerek esetében, ahol a *pusztán a privatizáció révén nem teremődik meg a versenyhelyzet*, csupán egy állami monopólium alakul át magánmonopóliummá. Mindezek értelmében kialakulhatna egy olyan helyzet, amiben a hátrányosabb helyzetű lakossági rétegekre még elviselhetetlenebb

³ Lásd Bolkestein direktíva, GATS-egyezmény, az EU ide vonatkozó direktívái, a WTO állásfoglalása. A GATS (Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről) egy olyan, a Kereskedelmi Világszervezetet (WTO) kereteiben működő egyezmény, mely a szolgáltatások, velük együtt az alapvető közszolgáltatások piacosításához (liberalizációjához, privatizációjához és deregulációjához) nyújt nemzetközi keretet (Védegyelet meghatározása szerint).

teher hárulna. Egyrészt azért, mert a magántőkés befektető elsősorban a fizetőképesebb rétegeket célozná meg, s így egyes rétegek szolgáltatás nélkül maradnának, másrészt a fizetőképes rétegek „elszívása” révén a hálózatok magas állandó költségeit kevesebb fogyasztónak (jellemzően az alacsonyabb jövedelmű rétegeknek) kellene viselniük. Ezekkel a problémákkal a privatizáció és liberalizáció lehetőségének felvetődésekor számolni kell, és a szabályozást úgy kell kialakítani, hogy az a közszolgáltatás fenntarthatóságát biztosítsa.

A természetes monopóliumok esetében a privatizáció és liberalizáció megvalósítása érdekében a modern piacgazdaságok abban látják a megoldást, hogy a természetes monopólium magját adó *hálózatról leválasztják a hozzá kapcsolódó tevékenységeket*. A leválasztott tevékenységek szabadon versenyzővé válnak, csupán maga a hálózat marad a természetes monopólium állapotában. Annak érdekében, hogy a gazdasági verseny kialakulhasson, a hálózatot működtető vállalatnak *biztosítania* kell a *hálózathoz való hozzáférést* a versenytársak számára. Tekintettel arra, hogy a hálózat üzemeltetője ebben ellenérdekelt, és a hálózathoz való hozzáférést jellemzően igyekszik megdrágítani, biztosítani kell a megfelelő szabályozási környezetet, ami ezt megakadályozza.

Az elmúlt években a liberalizációs törekvések bizonyultak erősebbnek, s számos szektorban, így az energiaszektorban is *megvalósult a piacnyitás*.

5. A földgázpiaci liberalizáció

A földgázpiac megnyitása szempontjából két jelentősebb EU irányelvet kell kiemelni, ezek az 1998. júniusi 98/30/EC Irányelv a földgázpiac belső szabályzásáról, majd ezt követően (az addigi tapasztalatok beépítésével megfogalmazott) a 2003. júniusi 2003/55/EC Irányelv a földgázpiac belső szabályzásáról. Scheiring–Boda 2008 (99. o.) az alábbiak szerint *értékelt* a két irányelvet: „Az 1996. évi gázszolgáltatási direktíva 20%-os azonnali piacnyitást írt elő, melyet 2003-ra 28%-os, 2018-ra 33%-os arányra rendelt növelni. A verseny megteremtésére előírták, hogy lehetővé kell tenni a versenytársak hozzáférését az elosztóhálózathoz, amit az üzemeltető csak technikai, biztonsági okok miatt tagadhat meg. A versenytisztaság biztosítására előírták, hogy a hálózatok üzemeltetése mellett kereskedelmet vagy termelést is folytató vállalatok hajtsanak végre szervezeti elkülönítést, illetve azt, hogy a hálózatokhoz való hozzáférésről diszkriminációmentes eljárásban kell dönteniük. (...) Bár a cél a verseny növelése lett volna, a gyakorlatban az addigi monopolszolgáltatóknak túl sok kibúvójuk maradt, az üzletágakat többnyire csak számvitelileg választották szét, a versenytársaik hálózati hozzáféréseinek megakadályozásához pedig elég volt technikai nehézségekre, a rendszerbiztonságra hivatkozniuk. Az EU ezért 2003-ban új direktívákat léptetett életbe, amelyek sokkal radikálisabb piacnyitást írtak elő: az energiaszektorban a vállalati fogyasztóknak 2004-től, a lakosságnak pedig 2007-től tették lehetővé a teljesen szabad szolgáltató váltást. A verseny biztosítására már teljes jogi szétválasztást

követeltek meg a kereskedelemmel és hálózatfenntartással is foglalkozó cégektől, és növelték a felügyelet jogkörét. (...)”

Mindezek értelmében tehát 2004. július 1-ig minden minősített (minden nem lakossági) fogyasztó kilép a nyitott piacra, 2007. július 1-től pedig teljes piacnyitás valósul meg⁴.

Magyarországon a földgázpiaci liberalizáció teljes megvalósulásáig, (amit 2009 júliusára becsülnek a szakértők) egy *átmeneti helyzet* alakult ki. Jelenleg is még egy *kettős modell* van érvényben a földgázpiacon (bár már nem sokáig), a *közüzemi szolgáltatás és a versenypiac egymás mellett élése* jellemző erre az átmeneti időszakra. A szabad piacra kilépő ún. feljogosított fogyasztók szabadon szerződhetnek bármely gázkereskedővel a számukra szükséges gázmennyiség megvásárlására, valamint jogosultak ellátót választani, ugyanakkor a közüzemi szolgáltatás keretében is maradhatnak.

5.1. Közüzemi szolgáltatás

Azon fogyasztók földgázellátása, akik még nem jogosultak, vagy jogosultak, de nem léptek ki a szabad piacra, a közüzemi szolgáltatás keretében történik. A közüzemi fogyasztók ellátása előnyt élvez, illetve elsőbbséget jelent az ellátásokhoz szükséges szállító és elosztó kapacitások lekötésénél a versenypiaci fogyasztókkal szemben. Számukra *hatósági gázárak*⁵ vannak érvényben. Ennek részei a hatóságilag szabályozott gázdíj, valamint az alapidj (teljesítménydíj), ami többek között tartalmazza a rendelkezésre állási- és rendszerhasználati díjakat. A fogyasztókat háztartási és nem háztartási kategóriákba sorolják, s ezen kategóriákat tovább bontják a mérőóra-teljesítménytől függően. Mind a gázdíjak, mind a rendszerhasználati díjak tekintetében *eltérés* figyelhető meg a háztartási és az ipari fogyasztók díjai között. A magyarországi *gáz-tarifarendszer sajátosságából* eredően hátrányosan érinti az ipari felhasználókat (s így a távhőszolgáltatókat is).

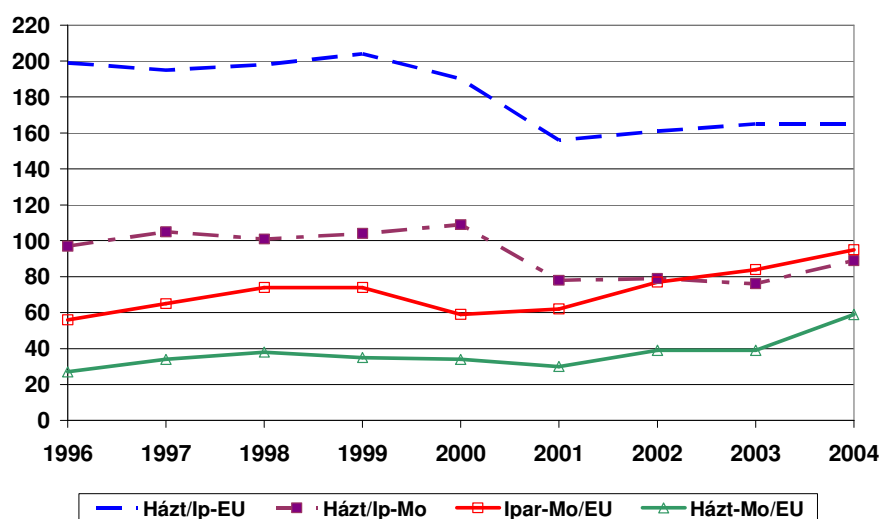
A 2. ábra rendkívül sokféle, értékes információt tartalmaz. Látható, hogy a *magyarországi gázárak az EU áraihoz képest* lényegesen alacsonyabbak. A háztartási gázárak esetében a magyarországi árak az EU árainak mintegy 25-60 százalékát tették ki 1996-tól 2004-ig. Az ipari gázárak esetén jobban közelítettek az árak, 60-100 százalék között változott a hazai ipari gázárak aránya az EU ipari gázárához viszonyítva. A másik fontos összefüggés, ami ezen az ábrán jól látható, hogy míg a *háztartási gázárak és az ipari gázárak egymáshoz viszonyított aránya* az EU-ban 200 (korábban) és 160 százalék (2004-ben) volt, tehát a háztartási fogyasztók több, mint másfélszer többet fizetnek egységnyi földgázért, mint az ipari felhasználók, addig

⁴ Azóta érvényben van a Harmadik energialiberalizációs csomag (2007. szeptember), amire itt nem térünk ki, továbbá a földgázpiaci liberalizáció történeti áttekintésével sem kívánok részletesebben foglalkozni.

⁵ A földgáz közüzemi díjainak megállapításáról szóló 96/2003. (XII. 18.) GKM rendelet 1. számú melléklete tartalmazza a földgáz legmagasabb közüzemi díjait (áfa és a fogyasztókat közvetlenül terhelő egyéb adók nélkül).

Magyarországon ez az eltérés elhanyagolható, ez az arány korábban alig haladta meg a 100, később pedig már a 80 százalékot. Tehát az EU-ban mind a háztartási, mind az ipari gázárak, valamint a háztartási és ipari gázárak aránya is lényegesen magasabb, mint hazánkban.

2. ábra A háztartási és ipari gázár-arányok változása az Európai Unióban és Magyarországon (százalék)

Forrás: Horváth (2006)

A mai árak mellett inkább a rendelkezésre állási díjakban kialakult különbség tekinthető figyelemre méltónak⁶. A kialakított tarifarendszer lényegesen nagyobb terhet ró az ipari felhasználókra, köztük a távhőszolgáltató vállalatokra is. A távhőszolgáltató szakma képviselői gyakran érvelnek a gáz-tarifa rendszerben kialakult keresztf finanszírozás igazságtalan voltával, miszerint a rendszerhasználati díjak nem a valós összefüggéseket tükrözik, hiszen a lakosság ellátása jóval több költséggel jár, mint a nagyfogyasztók ellátása. A szakértők véleménye megoszlik ebben a kérdésben, bizonyos szakértői körökben nem találják indokoltnak a távhőszolgáltatók ezen irányú érvelését.

A szociális és politikai megfontolásokból mesterségesen alacsonyan tartott földgázárak alkalmazása (főként a lakossági szektorban) számos problémát idéz elő:

⁶ A 100 m³/óra teljesítménynél kisebb fogyasztók alapdíjat fizetnek. Ennek mértékegysége a 20 m³/óra alatti gázmérővel rendelkező fogyasztók esetén Ft/év, e felett, de még 100 m³/óra alatt Ft/m³/óra. A 100 m³/óra teljesítménynél nagyobb igényű gáztüzelő berendezést üzemeltető felhasználók esetében teljesítménydíjat számolnak fel, melynek mértékegysége Ft/MJ/h.

az ár nincs összhangban a felmerülő költségekkel, a kialakult keresztfinanszírozás a piaci szereplők között nem igazságos, hátrányosan érinti az ipari fogyasztókat (pl. távhőszolgáltatók) – versenyképességük csökken, a gázár kompenzáció fedezetére a MOL Rt. által befizetett bányajáradék nem fedezi a szükséges összeget, a különbözetet az állami költségvetésből kell pótolni, tehát a finanszírozás egy része az adófizető polgárokra hárul, nem ösztönöz a fogyasztás mérséklésére.

A földgáz világpiaci árának fentebb bemutatott tendenciáinak hatására egyre nehezebben oldható meg a földgázárak mesterségesen alacsonyan tartása. Ennek révén az utóbbi időben hazánkban is nagymértékű gázáremelések következtek be.

5.2. A földgáz szabadpiac

Azon fogyasztók számára, akik kiléptek a szabad piacra, lehetőség nyílt a földgázkereskedő szabad megválasztására. Ők a földgáz (molekula) árban szabadon állapodnak meg, így akár 10-15 százalékos árcsökkenést is elérhetnek, azonban a rendszerhasználati díjak (szállítási és rendszerirányítási díjak, elosztási díjak, tárolási díjak) továbbra is hatóságilag vannak megállapítva⁷. A földgázkereskedő az általa fizetett rendszerhasználati díjakat továbbhárítja a végső fogyasztóra, s beépíti a szerződésbe ennek fizetési feltételeit.

A szabadpiacon többféle szerződéstípus van érvényben. Az alábbiakban a leggyakrabban alkalmazott szerződéstípusokat mutatom be (a gyakorlatban ennél többfajta szerződéstípus is létezhet). A szerződéstípusok ismertetése Szilágyi 2008 alapján történik, kiegészítve azt a néhány távhőszolgáltató által rendelkezésemre bocsátott szabadpiaci szerződésben foglaltak, valamint az Égáz-Dégáz Zrt. honlapján feltehető információk alapján.

A liberalizáció első éveiben a *közüzemi árhoz kapcsolt fogyasztói ár* megállapítása terjedt el a leginkább. Az összefüggés értelmében a szabadpiaci árat a közüzemi ár százalékában határozzák meg, bizonyos kedvezmények érvényesítésével. Ez a szerződéstípus a liberalizáció későbbi éveiben fokozatosan visszaszorult, 2008-ban már csak néhány, jobb alkupozícióval rendelkező távhőszolgáltatónak sikerült a közüzemi árhoz kapcsolt piaci árra szerződnie. A közüzemi (hatósági) árszabályozás megszűnése után ez a szerződéstípus teljesen megszűnik.

A földgázkereskedők import alapú szerződésekben érdekeltek. Az *import földgáz árhoz kapcsolt árazás* lényegéről a Gazprom-formula ismertetésénél már volt szó. A formulaár (más néven indexált ár) azt jelenti, hogy a földgáz árat egy meghatározott képlet alapján állapítják meg. A földgáz ára a szerződéses időszakon belül többször is változhat a képletekbe épített mechanizmusok útján. Az ár meghatározó eleme a szerződéses alapár (P_0), melyben a fogyasztó és a kereskedő szabadon állapodik meg a szerződés kötésekor. Az ár gyakran magában foglalja a rendszerhasznála-

⁷ A földgáz rendszerhasználati díjak megállapításáról szóló 70/2003. (X. 28.) GKM rendelet 1. számú melléklete tartalmazza a földgáz rendszerhasználat (legmagasabb) hatósági díjait (áfa nélkül).

ti költségeket. Előfordulhat olyan ármeghatározás, amikor a rendszerhasználati díjak szerepeltetése külön történik a díjakban.

A harmadik szerződéstípus a *rögzített (fix) ár*, melynek lényege, hogy a szerződésben a felek meghatározott időszakra (gázévre) változatlan árban állapodnak meg. Ekkor a gáz molekulaára garantált a szerződéses periódus végéig, függetlenül a piaci körülmények változásától. A választott devizanemtől függően alakul a felek kockázatviselése. A rögzített árhoz lehet beiktatni korrekciós lehetőséget, bizonyos jelentősebbnek tekintett körülmények bekövetkezésére, ilyenkor indokolt lehet az árak felülvizsgálata, esetleg megváltoztatása. A rögzített, fix ár előnye, hogy a piaci árak emelkedése, illetve az árfolyamkockázatok változása esetén sem emelkedik az ár, valamint tervezhető, kiszámítható az árak alakulása. Hátránya, hogy a piaci árak nagymértékű esése esetén a kedvező árakat nem tudja érvényesíteni a vállalat.

A szerződések kialakításakor az elérhető földgázárak mellett fontos az *egyéb szerződési feltételek* mérlegelése is. Fontos szempont lehet az elszámolás deviza nemének megválasztása, a kötbér megállapításának feltételei az esetleges alulvételezés, illetve nominálási hibák esetén, a pótdíjak meghatározásának módja a lekötött teljesítmény túllépés esetére, illetve az adók, jogszabályokban elrendelt fizetési kötelezettségek (áfa, energia adó) terén tett megállapodások. A szerződési feltételek ezen elemei a földgáz árával hasonló nagyságrendet is elérhetnek.

5.3. Egyetemes szolgáltatás

A földgázpiac teljes megnyitásával a közüzemi szolgáltatási kör megszűnik. Azon fogyasztók számára (például lakossági fogyasztók és egyéb kisfogyasztók), akik nem rendelkeznek lényeges alkuerővel, továbbra is biztosítani kell ellátásuk folyamatoságát. Erre jön létre az ún. *egyetemes szolgáltatás*. Az egyetemes szolgáltatók számára ellátásbiztonságot és szolgáltatási színvonalat garantáló szerződéskötési kötelezettséget ír elő a vonatkozó jogszabály. Azonban az egyetemes szolgáltatás keretében maradó fogyasztók köre jelentősen korlátozott. A 2008-as új földgáztörvény szerint „Egyetemes szolgáltatásra jogosult felhasználó a lakossági fogyasztó és a 20 m³/óra kapacitást meg nem haladó vásárolt kapacitással rendelkező egyéb felhasználó”. Ezen kívül „a külön törvényben meghatározott távhőtermelési engedéllyel rendelkező felhasználók, valamint a 20 m³/óra fogyasztást meghaladó, de a 100 m³/óra fogyasztást el nem érő felhasználók 2010. június 30-ig jogosultak az egyetemes szolgáltatás igénybevételére” (2008. évi XL. törvény a földgázellátásról)

Az egyetemes szolgáltatás ára hatósági ellenőrzés alatt álló, jogszabályban meghatározott árképzési séma szerint kialakítható szabadár lesz.

Itt kell még megemlíteni az ún. *végző menedékes szolgáltatás* fogalmát, melyet az önhibáján kívül ellátó nélkül maradt fogyasztók folyamatos földgázellátása érdekében hoznak létre (Szilágyi 2008). A végző menedékes árát szintén hatóság állapítja meg, azonban ennek ára jellemzően magasabb, mint az egyetemes vagy szabadpiaci árak.

5.4. Földgázpiaci liberalizáció pro és kontra

A földgázpiaci liberalizáció megvalósulásához és *pozitív hatásaihoz* minden szereplő *nagy reményeket fűzött*. A liberalizáció támogatói a piacnyitástól többek között a versenyfeltételek megteremtődését, a monopolprofit megszűnését, a hatékonyság növekedését és költségcsökkenést, a földgázárak csökkenését, s ezáltal a földgázt felhasználó iparágak versenyképességének növekedését, a foglalkoztatás növekedését, valamint a keresztfinanszírozások megszüntetését várták.

Magyarországon lassan alakultak/alakulnak ki a verseny piac számára a megfelelő kényelmes és biztonságos körülmények, mivel ez idáig számos tényező volt, ami korlátozta a verseny kialakulását. Az ide vonatkozó szakmai cikkek, tanulmányok jellemzően az alábbi akadályozó tényezőket említik. *A nyitott piac kialakulását akadályozó főbb tényezők kínálati oldalon:*

- a földgázzal kapcsolatos tevékenységek nem megfelelő szétválasztása,
- a hálózathoz való hozzáférés korlátozására irányuló törekvések a tulajdonosok részéről, (szállítási, elosztási, tárolási tarifák magas szintje révén),
- korlátozott a szabad csővezetéki kapacitás, az új szereplők nehezen jutnak hozzá a gázforrásokhoz, (nincs megfelelően diverzifikálva a forrásoldal, a földgáz továbbra is ugyanazon szűkös importforrásokból származik),
- túlsúlyba kerülhetnek az egész szektor értékláncát átfogó vertikális integrációk, domináns piaci szereplők túlsúlya jellemző (ez korlátozza a verseny kialakulását, másrészt viszont a piaci szereplők nagysága a méretgazdaságosságban rejlő megtakarítás lehetőségét adja),
- még életben lévő közép és hosszú távú szerződések felmondásának nehézségei.

A fogyasztói oldalon alacsonynak mondható az aktivitás, kevés fogyasztó lépett ki a szabad piacra, előnyben részesítették a közüzemi szolgáltatási körben meglévő relatíve nagyobb ellátásbiztonságot. (Ez a teljes piacnyitás megvalósulásával csak korlátozottan marad érvényben, mivel az egyetemes szolgáltatásra jogosultak köre szűkült). Sok fogyasztót a szabályzatok tisztázatlansága, s az átláthatatlan feltételrendszer tartotta vissza a piacra lépéstől. Az árcsökkenéssel kapcsolatos várakozások sem teljesültek be maradéktalanul, az Egyesült Királyságban árcsökkenést, de például Hollandiában, Spanyolországban és Németországban inkább áremelkedést vont maga után a földgázpiac megnyitása.

6. Földgázpiaci liberalizáció a távhőszolgáltatók szemszögéből

A földgázpiac megnyitásával több távhőszolgáltató vállalat lépett ki a szabad piacra. *A kezdeti tapasztalatok* kedvezőek voltak, a távhőszolgáltatók többnyire a közüzemi szerződéshez képest kedvezőbb feltételekkel jutottak földgázhoz. A kedvezőbb be-

szerzési árak hatására nem, vagy csak kisebb mértékben kényszerültek hődíjat emelni, ami a fogyasztók számára is kedvezően érezte hatását.

Mára azonban világossá vált, hogy az így kialakult *kedvezményeket nem sikerült tartósan fenntartani*. Az árcsökkenés és a feltételek javulása bizonytalan, a szabadpiaci gázkereskedők az import alapú árazásban érdekeltek, így a beszerzett földgáz árát a földgáz világpiaci árának ingadozása, valamint a rendkívül magas árfolyamkockázat határozza meg. Ezt pedig nem lehet hosszú távon adottnak tekinteni.

2008 decemberében *empirikus felmérést* végeztem a *távhőszolgáltató vállalatok körében*. Összességében a kérdőív 85 távhőszolgáltató vállalatot ért el⁸, lefedve ezzel a távfűtéssel ellátott lakások mintegy 99 százalékát. A kérdőívet 27 vállalat küldte vissza. Ez 31,76 százalékos válaszadási arányt jelent. A lakásszám tekintetében a válaszadó vállalatok által ellátott lakások száma összesen 418016 db, ami az összes távhővel ellátott lakás (2007-ben 650170 db⁹) 64,3 százalékát teszi ki.

Kérdőívem egy részében arra voltam kíváncsi, vajon a távhőszolgáltató vállalatok éltek-e a földgázpiaci liberalizáció nyújtotta lehetőségekkel, nyomon követik-e ezeket a lehetőségeket, valamint arra, hogy hogyan ítélték/ítélik meg a szabadpiacot a közüzemi piachoz képest az egyes években. A válaszadó vállalatok közül *20 vállalat élt a szabadpiac nyújtotta lehetőségekkel*, ők jelenleg is a szabadpiacról szerzik be a földgázt. 5 vállalat a közüzemi szolgáltatás keretei között maradt. Nem volt olyan vállalat, aki a szabadpiacról visszatért a közüzemi szolgáltatási körbe, és két vállalat nem adott információt erre vonatkozóan.

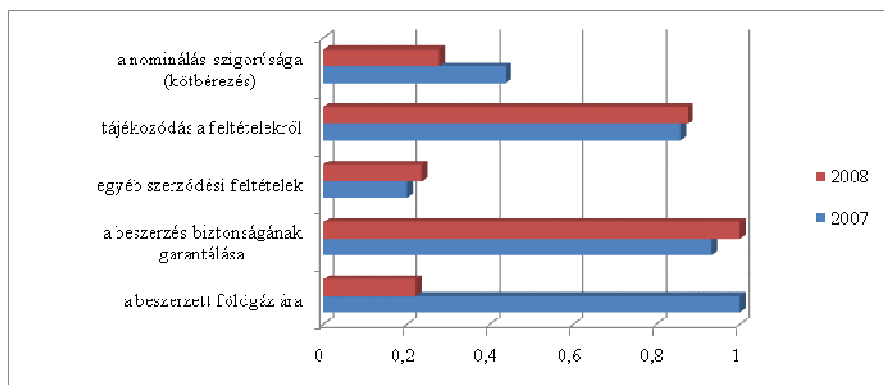
Arra kértem a válaszadókat, *értékeljék a szabadpiaci tapasztalatokat a közüzemi szolgáltatáshoz viszonyítva a 2007-2008. évekre vonatkozóan*. Véleményüket egy -2-től +2-ig terjedő skálán fogalmazhatták meg. A -2 választása azt jelentette, hogy a vállalat a szabadpiaci feltételeket jelentősen rosszabbnak ítéli meg a közüzemihez képest, a 0, hogy közel azonosnak ítéli a két lehetőséget, +2, hogy a szabadpiaci feltételeket jelentősen jobbnak ítéli meg a közüzemihez képest.

Mint ahogy azt a 3. ábra mutatja, a válaszadók *összességében pozitívan ítélik meg a szabadpiac nyújtotta lehetőségeket*, hiszen az adott értékek átlaga minden szempont esetén pozitív. A válaszok alapján a legnagyobb egyetértés a beszerzés biztonságának garantálása és a feltételekről való tájékozódás terén volt (itt volt a legkisebb a szórás – szórás=0,9). Meglepőnek számít ez az értékelés, ugyanis a közüzemi szolgáltatás egyik előnyeként a nagyobb ellátás biztonságát szokták említeni. Ezen kívül a liberalizáció gyakran említett hátrányos vonásai, miszerint bonyolultabb az információszerezés, nem megfelelő a tájékoztatás, és szigorúbbak a nominálás szabályai, nem igazolódtak a vizsgálat során. Az árak tekintetében látható, hogy általánosságban kedvezőbbnek ítélik a vállalatok a szabadpiaci árakat, az azonban világosan látszik, hogy a 2007. év kedvező értékeléséhez képest 2008-ban már jelentősen rosszabbnak ítélik a beszerzési árakat (de még mindig kedvezőbbnek, mint a közüzemi árakat), a szabadpiac relatíve drágul a közüzemi árakhoz képest.

⁸ A 2006-os statisztikai adatok szerint Magyarországon 91 településen van távhőszolgáltatás.

⁹ Magyar Energiahivatal adatai szerint

3. ábra A szabadpiac értékelése a közüzemi szolgáltatáshoz képest

Forrás: Saját szerkesztés

Arra a kérdésre, hogy a vállalat *milyen áreltérréssel* szerezte/szerzi be a földgázt a szabadpiacon a közüzemi beszerzéshez képest, a különböző években eltérő válaszok adódtak. *2007-ben* a vállalatok 44,4 százaléka olcsóbban szerezte be a földgázt, és mindössze 7,4 százaléku számolt be drágább beszerzésről. 2 vállalat közel azonosnak ítélte az árakat, 5 vállalat pedig a közüzemi szolgáltatásban maradt. Az áreltérés átlagos mértéke -5,8 százalék volt, ami olcsóbb beszerzést jelent. A legkedvezőbb feltételekkel szerződő vállalat 19 százalékos árcsökkenésről, a legkedvezőtlenebb feltételekkel szerződő vállalat 3 százalékos árnövekedésről számolt be a közüzemi árakhoz képest. *2008-ban* már csak 37 százalék, míg *2009-ben* 25,9 százalék mondta, hogy olcsóbban szerzi be a földgázt. A legkedvezőbb feltétel 2008-ban 11, 2009-ben 9 százalékkal volt alacsonyabb a közüzemi árnál. Viszont 2008-ban már a válaszadó vállalatok 25,9 százaléka drágább földgázbeszerzésről számolt be. Az áreltérés átlagos mértéke már csupán -0,03 százalék volt, ami azt jelenti, hogy elenyésző volt az átlagos árkülönbség a közüzemi és a szabadpiaci árak között. A jobb alkupozícióval rendelkező vállalatoknak ekkor is sikerült akár 11 százalékkal alacsonyabb árat elérni, azonban olyan vállalat is van, amely 30 százalékkal drágábban kapta a földgázt. A 2009-es évre adott válaszok alapján már drágulás tapasztalható a közüzemi árakhoz képest (az átlagos áreltérés mértéke +1,06 százalék).

A szabadpiacon a *feltételek romlásának* egyik oka a közüzemi árhoz kapcsolt árazás visszaszorulása és ezzel egy időben az import földgáz árhoz kapcsolt indexált árazás nagyarányú terjedése. Míg az előző garantálta a közüzemi árnál kedvezőbb beszerzést a beépített mechanizmus révén, addig a formulaár típusú árazás jelentős bizonytalansági elemeket hordoz magában. A földgáz világpiacon árnak változásai, valamint a forint-dollár árfolyam kiszámíthatatlan alakulása miatt a szabadpiacra történő kilépés nem egyértelműen kedvező a kilépő vállalatok számára.

7. Összegzés

Látható, hogy a hazai távhőszolgáltatás helyzete, versenyképessége szempontjából meghatározó jelentősége van a földgázpiacon zajló eseményeknek. A földgázpiaci liberalizáció megvalósulásától – mint általában – a távhőszolgáltatók is az árak csökkenését várták. A vezetékes természetes monopolhelyzetek adottsága révén azonban eleve kétséges volt a verseny kialakulása. A földgázpiaci szektorban az egész szektor értékláncát átfogó, jellemzően határokon, (illetve sokszor szektorokon) átnyúló domináns piaci szereplők, vertikális integrációk túlsúlya jellemző. A szabadpiacon a közüzemi árhoz kapcsolt árazás visszaszorulása és ezzel egy időben az import földgáz árhoz kapcsolt indexált árazás nagyarányú terjedése következtében a szabadpiacra történő kilépés nem egyértelműen kedvező a kilépő vállalatok számára. A szabadpiaci és a közüzemi árak közötti árokló 2007-ről 2009-re fokozatosan zárult, csökkentve ezzel a szabadpiacon elérhető előnyöket a távhőszolgáltatók számára. A szabadpiaci beszerzés előnyössége elsősorban a vállalatok alkupozíciójának függvénye és csak másodsorban határozza meg a választott gázkereskedő.

Felhasznált irodalom:

- EuroHeat&Power 2007: *District Heating and Cooling – Country by Country Survey 2007*. IADH, Brussels.
- Goerten, J. – Clement, E. 2007: Gas prices for EU households and industrial consumers on 1 January 2007, *Statistics in focus. Environment and Energy* 78/2007 Eurostat, Brussels.
- Horn J. 2004: Az energetikai természeti erőforrásainkról. (Gondolatok és gondok a XXI. század elején) *Magyar Energetika*, 2004/6, 21-28.o.
- Horváth J. F. 2006: A piaci működés tapasztalatai a magyar gáziparban. *Égáz-Dégáz Ügyfőltalálkozó*, Győr, 2006. december 1.
- Lengyel L. 2008: Gázár: kivételesen mi járhatunk jól! *168 óra online*. 2008. november 7. <http://www.168ora.hu/cikk.php?cikk=26384>) Letöltve: 2009. április 3.
- Magyar Energia Hivatal és a Magyar Távhőszolgáltatók Szakmai Szövetségének belső anyagai
- Magyari D. 2007: Gázpiaci helyzetkép. A földgázipar stratégiai kérdései. 2007. május. Letöltve: 2009. április 3.
- Scheiring G. – Boda Zs. (szerk.) 2008: *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*. Védegylet és az Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Szilágyi Zs. 2008: A földgáz ára. *Energiagazdálkodás*, 1, 19-23. o.
2008. évi XL. törvény a földgázellátásról
- 70/2003. (X. 28.) GKM rendelet a földgáz rendszerhasználati díjak megállapításáról
- 96/2003. (XII. 18.) GKM rendelet a földgáz közüzemi díjainak megállapításáról
- 98/30/EC Irányelv a földgázpiac belső szabályzásáról
- 2003/55/EC Irányelv a földgázpiac belső szabályozásáról